PAR P. STRODA LATGAĻU ROKSTU VOLŪDU

Kas jir »kaļča« un »kaļka«? Ka maņ šū jautōjumu uzdūtu populāro televizejiś raidejuma »Prōta banka« vadēitōjś, aś par pyrmū vōrdu atbiļdiś nazynōtum. Poť ṕāć sṕāliś vadēitōja dūtōs papildinformacejiś, ka itys vōrds saistōs ar tehniku, un aś tak asmu draugūs ar tehniku. Tūtīs par ūtrū vōrdu maņ, kāi bejušajam konstruktoram, byutu piļnēigi skaidrs, ka tys jir pauspapeirs (krīviski »калька«) – caurspēidēigs papeirs gon tušai, gon zeimuļam (atšķirēigi), uz kura izpiļdēitū rasējumu var nūkopāť, caur pauspapeiru apgaismojūť gaismys jūtēigu papeiru (munā laikā tāidu tehnoloģeji līitova, tagad rasējumu pavairōšonai līitoj datōrtehniku). Aś gon varbyuť mozlīt pasabreinōtūs, ka uzdūts krīvu volūdys vōrds, bet tiuļēiť sevi nūmīrinōtum, par tū, ka konstruktoru birojūs itū vōrdu līitova ari latvīši. Bez tam latvīši tak jūprūjām līitoj vōrdu »truba« (krīviski »труба«) »caurules« vītā i na tik senā pagōtnī līitova vōrdus »rore« i »roratslēga« (vōciski Rohr), uzgrīzni sauca par »muturi« vai »muturīti« (vōciski Mutter), leņķi – par »vinķeli« (vōciski Winkel). Tāi runova muni godūs vacōkī kolēģi, kas omotu beja mōcejušīs i strōdovuši ṽāļ pyrms kara. Sṕāliś vadēitōjś maņ paziņōtu, ka »atbiļdi pījemu, atbiļda nav pareiza«. Izrōdōs, ka zam itim vōrdym apslāpts vacais, lobais byuvmaterials »kaļķiś«, bet vōrdy »kaļča« un »kaļka« jemti nu grōmotys P. Strods. Pareizraksteibas vōrdneica. – Daugavpils, 1990 (turpmōk »Pareizrakstēiba«).

Aś saprūtu, ka P. Strods itō byuvmateriala latgaliskū nūsaukumu navarāja uzdrukōť, par tū, ka tipografejōs nabeja burtu »ķ« i »ś«. Lai gon sovā »Pareizrakstēibā« P. Strods īstrōdova normu par ṽāļ 11 leidzskaņu (ƀaz »ļ« i »ņ«) mēikstynōšonu, praksī tū realizāť naizadeṽōs, jō tipografejiś Latvijā beja apreikōtys drukai latvīšu volūdā, kur tai laikā mēikstynova tikai »ļ« i »ņ« un cytu mēikstynōtū burtu nabeja. P. Stroda lāmums mēikstynojuma zeimi aizvītōť ar apostrofu, aś dūmoju, beja bezizejiś stōvūkļa nūsacēits. Bez šaubom, ar apostrofu paleidzēibu var uzrakstēiť »kaļk'is'«, bet P. Strods tū nadareja, bet vōrdu pōrveidova tā, lai varātu uzdrukoť. Acimradzūť jys potś natićāja apostrofa, kāi mēikstynōšonys zeimiś, dzēivōtsṕājai, tōṕāć apostrofus līitova minimali: vōrdu pādejūs leidzskaņus ar apostrofym namēikstynova nikod, vōrdu sakņōs apostrofus nalītova, ari pādejā ziļbī apostrofus līitova tikai pyrms »a«, »u«, »o«. Leidz ar tū daudzi latgaļu volūdys vōrdy nabeja uzrokstami, bez jūs pōrveidōšonys.

Moza atkōṕa: par kū par pīmāru jemti vōrdy »kaļča« i »kaļka«? Itūs vōrdus beja nūrōdejś kulturvēsturnīks Pīters Zeile rokstā, kas adresāts volūdnēicai L. Leikumai grōmotā Golvonais vaicōjums. O. Stankeviča sakōrtojumā. 2002, 124. – 125. lpp. (turpmōk »Golvonais vaicōjums«). Miņātī vōrdy asūt jōlītoj »vapnys« vītā (pūliski wapno). Laikam jou L. Leikumai taisnēiba, kod jei sovā rokstā (turpot 125. – 126. lpp.) nūrodeja, ka P. Zeile strōdoj »pi patimsis«, jō jys vōrdam »kaļka« vīnys mēikstynojuma zeimiś vītā »Pareizrakstēibā« saskateja divys un sovā rokstā uzraksteja »kaļča (kaļķa)«. Bet lobojums jōizdora ari L. Leikumys uzdūtyjā mōjiś dorbā P. Zeilem – papyldynōť »svešūs vōrdu« sarokstu ar 8 vōrdym: 8 vōrdu vītā jōatstōj tikai 3, par tū, ka pōrejī 5: »pomeļnīks, vargani, varganists, buļbas, guļbas« (pādejī divi dīmžāl ar latviskom golūtņom) jir atrūdami »Pareizrakstībā« un leidz ar tū jir »lykumēigi« latgaļu volūdys vōrdy. Izteićś virkni pōrmatumu L. Leikumai golvonūkōrt par volūdys rusifikaceji P. Zeile nūbeigumā roksta: »Tur nu neko nevar darīt – prof. P. Strods man (ekspertam, arbitram? – A. S.) ir pārliecinōšāka autoritāte. Un ne tikai tāpēc, ka bija profesors, bet tāpēc, ka gribēja saglabāt un nosargāt senās latgaliešu valodas tīrību un skaistumu no tai nedabīgiem un nevajadzīgiem ārējiem, svešiem piemaisījumiem«. Varbyuť, ka »kaļča« un »kaļka« jir teiri (nu slāviskuma?) un skaisti, tūmār tī jir pōrveidōti, napareizi, jō pareizū vōrdu »kaļķiś« navarāja uzdrukōť.

Aś nasašaubūs, ka P. Strods griƀāja saglobōť latgaļu volūdu nasagrūzētā veidā, bet jys tū navarāja izdarēiť par tū, ka jō reicēibā reali nabeja latgaļu volūdys alfabeta ar daudzijim mēikstynōtim leidzskaņim. Kū P. Strods dareja ar vōrdym, kurus navarāja uzdrukōť? Jir divi varianti.

- Šūs vōrdus aizvītova ar latvīšu volūdys vōrdym, piem.: «biźa« vītā lyka »bize«, »bremźa« – »bremze«, «adreśa« – »adrese«, »apśa« – »apse«, »peiṕa« – »pīpe«, »pļāṽa« – »plēve«, »aṽēiźa« – »avīze«, »ƀāriś« – »bēres«, »ďājāja« – »dējēja«, »dźāšājś« – »dzēsējs«, »ļāćājś« – »lēcējs«, »ťāšājś« –

»tēsējs«, »sťārbeļa« – »stērbele«, »šāďāť« – »sēdēt«, »paŕāļa« – »pavēle«, »ḿāita« – »meita«, »muťa« – »mute«, »maiźa« – »maize«, »šāť« – »sēt«, »bāgliš« – »bēglis«, »drāba« – »drēbe«, »dŕāseļa« – »dvēsele«, »brāćājš« – »brēcējs«, »neiďāť« – »nīdēt«, »grauźājš« – »grauzējs«, »spārājš« – spērējs«, »smāļājš« – »smēlējs«, »źaḿa« – »zeme«, u. c.

- Vōrdus aizvītova ar surogatvōrdym, t.i. izdūmōtim vōrdym, kāidu nav ni latgaļu, ni latvīšu volūdā, bet kuri beja leidzēigi latgaļu volūdys vōrdym un tūs varāja uzdrukōť, piem.: »ćāļmiņiš« – »ceļmines«, »dźārviņiš« – »dzērvines«, »vārteņa« – »vērtine«, »aizstōvš« – »aizstōvis«, »blōźma« – »blōzme«, »dzīsma« – »dzīsme«, »īspāja« – »īspēja«, »pīzeiḿa« – »pīzeime«, »ķāneņš« – »kēneņš«, »ķāva« – »kēve«, »ķarźa« – »kerze«, graďāźa« (šāņš) – »grebēze«, »grīźājš« – »grīzējs«, »nōšš« – »nōss«, »prīda« – »prīde«, »strōpa« – »strōpe«, »vēiźa« – »veize, veiža«, »vājš, viejš« – »vējs«, »glōźa« – »glōze«, »ōbāļa« – »ōbele«, »ōrpuša« – »ōrpuse«, »vāpla« –»vēpla«, »kaļva« – »kaļve«, u. c.

Tūmār »Pareizrakstēibā« jir ari vōrdy, kurus varāja uzdrukōť nasagrūzēitā veidā, bet P. Strods tūs tāipoť voi nu aizvītova ar latvīšu volūdys vōrdym voi pōrveidova par surogatvōrdym, bīži vīn latgaliskōs vōrdu golūtniš aizvītojūt ar latviskom golūtņom, pīm.: »zōļa« (tei, kas pogolmā aug) – »zōle«, »gōjājš« – »gōjējs«, »ļājājš« – »lējējs«, »pyuņa« – »pyune«, »muzlys« – »muzlas«, »ušņa« – »usne«, »ūgļa« – »ūgle«, »trapiš« – »trepes«, »vōceļa« – »vōcele«, »durovys« – »durovas«, »dusmys« – »dusmas«, »siļa« – »sile«, »agļa« – »egle«, »kuļa« – »kule«, »pagaļa« – »pagale«, »bailiš« – »baiļes«, »oknys« – »oknas«, »mēikļa« – »meikle«,«laipys« – »laipas«, »piņājš« – »pinējs«, »peiļa« – »peile«, »pokolys« – »pokolas«, »sōpiš« – »sōpes«, u. c.

Voi latviskojūt latgaļu volūdys vōrdus P. Strods dūmova, ka padora tūs kaut kāidā ziņā lobōkus? Ka var byuť ari tāids vīdūklis, varam redzāť nu P. Zeilis rakstēitō (skat. »Golvonais vaicōjums«, 130. lpp.): »Kad rokrakstā lasīju Dianas Varslavānes garstāstu »Timseņa ausa...«, tas lasījās raiti, plūstoši, bet, kad sāku to lasīt iespiestu rakstu krājumā »Olūts – 8«, izjutu kaut kādu pretestību, nedabīgu smagmi. Tad apjēdzu, ka tas taču šo daudzo »sacietināto« vārdu dēļ«.Ťa runa jir par latviskōs vōrdu golūtniš »-as« nūmaiņu ar latgaliskū »-ys«, pīm.: »puikas« vītā »puikys«, meitas« – »meitys«, »Tōlovas« – »Tōlovys«, »brīsmas« – »brīsmys«, »lyupas« – »lyupys« u.c. P. Zeile turpina: »Dōmāju, ka nevajadzētu pazudināt valodas estētisko daiļskanību un dabiskumu kādu racionāli pieņemtu gramatikas finešu vārdā!«. Bet ḿaś, latgaļi, gribam saglobōť myusu senču volūdu nasagrūzēitā veidā, bāz jebkāidim »estetiskōs daiļskanēibys uzlobojumym« ar latviskom vōrdu golūtņom, un bāz latgaļu volūdai svešim vōrdym, tai skaitā latvīšu volūdys vōrdym.

P. Strods sovā »Pareirakstēibā« līmoj apzeiḿājumu »latgaļu izlūksne«. Grōmotys prīkšvōrdā līmōti apzeiḿājumi »latgaļu volūda«, »latgaļu literatūra«, »latgaļu ortogrāfija«, »latgaļu raksteiba«. Vīnmār »latgaļu«, bet na »latgalīšu«. Tod par kū daži volūdnīki un vīns kulturvēsturnīks (skat. P. Zeiles pirmū citātu) »latgaļu volūdu« sauc par »latgalīšu volūdu«? Šūs obu vōrdu nūzeiḿa jir stipri atšķirēiga. Latgaļi jir sena baltu tautēiba un jim jir sova – latgaļu volūda. Latgalīši jir Latgalis īdzēivōtōji, naatkarēigi nu jūs tautēibys (tāipoť kāi zemgalīši jir Zemgalis īdzēivōtōji). Visi Latgalis īdzēivōtōji narunoj latgaļu volūdā, tāipoť kāi visi Latvijas īdzēivōtōji narunoj latvīšu volūdā. Latgaļi runova sovā latgaļu volūdā jou tod, kod jūs apdzēivōtō teritoreja vāļ nasasaućōs par Latgali (tāitod ari latgalīšu vāļ nabeja), bet saućōs Jersika, Tālava (Tōlova), Atzele.

Adolfs Stalidzāns